

tárt, amely „értelmezi” a személyes esetet. És itt valami bekövetkezik, amit senki más mai művész nem tehetne meg, csak orosz; a madárka lehet, hogy egy tágabb valóságba vonz, itt játszik egybe a madárszárny az ikonosztázokról oly jól ismert szeráfszárnyakkal, zárják és nyitják a mindenséget, majd valós távlatra – ürré, semmivé – alakul a kép, megmarad többértelműnek, érzékelünk valami felfoghatatlant a determinációról, vagy laposabban fogalmazva, a sorsnak való odavetettsé-
günkről, de egy ravasz hunyorítással a sorsértelmezésünk lehetőségéről is.

Az azonban bizonyos, hogy itt már nincs szó kollektív utópiáról, a valamikorról, annál inkább a történelmi sorsról.

És ez mellbe vágott, amikor 1969-ben megismerkedtem velük, a napi Moszkvában a padlások és pincék lakóival, akik sokkal nagyobb élettapasztalattal láttak és alkottak hozzám képest. Olyan volt ez nekem, mint egy időutazás, amikor végre elmehettem Malevics országába. Őt a múzeumok pincéjében sem láthattam meg, de én felesküdtem az idea kivívására, és ekkor jönnek ők, semmi közülük a nagy elődökhöz, akiket az én előfeltételezésem szerint mint a csillagokat kellett volna naguk körül forgatniuk.

Ezek szerint semmi valóságosat nem fogtam fel ekkor még valóság és művészet viszonyáról. Itthon még a régi értékeket kellett elfogadtatnom, a nagy avangárd ideákat, ez volt itthon a teendő – gondoltam én –, persze itthon is volt egy erőteljes fiatal generáció, amely a jelenre reagált, de én úgy gondoltam, hogy ez a magunk előzményeihez képest normális dolog. Meg itthon az európai nyelvhez képest analóg megnyilatkozások voltak. De az az orosz abszurd, amit ott találtam, nemcsak a nagy orosz szuprematistákhoz, konstruktivistákhoz nem kapcsolódott: idegen volt számomra. A mosolygós,

játékos nagyvonalúság, mely a szorongató szakadékot fedte (Kabakov), a leplezetlen durva torzulás (Jankilevszkij) – ez valami más volt, valami nagyon orosz: elkeseredett, de kitarító, bizakodó. Ez nem valami európai dolog volt, nem is amerikai. Egy nagy nép teljes izolációjában és szorongatottságában alakult ki, csodálatra méltóan és paradox módon önálló szellemi s formai entitásként.

Ők kénytelenek voltak a megszorított valóság sokkal nagyobb távlatával számolni, mint mi. Berendezkedtek erre a tartós, csak iróniával átélehető szilárd belső ellenállásra. És vajon hogyan érezhették magukat ebben? Hogyan lehetett ez, hogyan lehetett tartalékokat szerezni ehhez a teljesítményhez? Hadd idézzem a nagyon autentikus Nagyvezsda Mandelstamot, aki magáról és férjéről, Oszip Mandelstamról meg mindannyiukról, az orosz értelmiségnek a szellem életben tartásáról gondoskodó, azt a bizonyos orosz értéket teremtő típusáról írja (nem lehet csoportról beszélni, az külön érdekessége ennek a jelenségnek, hogy elszigetelt egyénekbe is szinte genetikusan beépült tulajdonságról volt szó):

„Hát érdemes volt félni a természeti erőktől, az örök természeti törvényektől, mikor tapintható társadalmi alakot öltött nálunk a félelem? Bármilyen furcsa is, ez nemcsak iszonyata, hanem gazdagsága is életünknek. Ki tudja, mi a boldogság? Meglehet, hogy az élet teljessége, és tartalmassága konkrétabb fogalom, mint a híres boldogság. Talán több volt a mélység abban, ahogy mi kapaszkodtunk az életbe, mint az emberek normális törekvéseiben. Nem tudom, minek nevezzem, élet-erőnek vagy minnek?”

Hogy hogyan lesz ezután, ebben a gomolyogva alakuló új felállásban, nemcsak ennek a csodálatos orosz értelmiségnek, de mindannyiunknak problémája. A küzdőterek etolódnak.

GÖTZ ESZTER: IZRÁEL MAROKNYI GYERMEKE

A BÉCSI ZSIDÓ MÚZEM SZEFARD KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Egy világhírű magányűjtő, Max Berger kollekcijából jött létre a Bécsi Zsidó Múzeum pompás állandó gyűjteménye. Annak a százezer bécsi zsidónak emlékét, hitéletét és szellemi termékeinek maradványait őrzik, akiket a náci fajgyűlölet kiirtott. A múzeum a zsidók Spanyolországból való kiűzetésének 500. évfordulójára új kiállítást mutatott be a kis bécsi szefárd közösség életéről. Alig maradt fenn dokumentum erről a csoportról, a tárlat rituális tárgyai, fotói és jól válogatott metszetei, a bőséges kísérszöveg egy már-már feledésbe merült világról tudósítanak.

A bécsi szefárd közösség története regénybe illő fordulattal kezdődik. Az alapító Lopez Pereira 1722-ben érkezett Spanyolországból. Konvertált zsidó család sarja volt, a keresztségben a Diego Dagilar nevet kapta. Eredeti származásáról egészen addig semmit sem tudott, míg gyors karriert befutott katolikus püspök és inkvizítor létre egy alkalommal halálos ítéletet nem kényszerült végrehajtani egy zsidó nőn, akiben rémülten ismert saját nővérére. A meghasonlott főpap, kon-

vertáltak maroknyi csoportjával, azonnal elmenekült hazájából. Bécsben kértek letelepedési engedélyt és VI. Károly császár (akit a magyar történelem III. Károlyként jegyez) szívesen fogadta őket, bár a spanyol kormány képviselői meglehetősen ellenkezésükkel igyekeztek nyomást gyakorolni az udvarra. A császárt azonban inkább a törökkel kapcsolatos politika befolyásolta. A szultán közbenjárására – akinek pénzügyi tanácsadója szintén zsidó származású volt – az osztrák uralkodó kivételes jogokat biztosított a friss bécsi szefárd közösségnek: letelepedésüket korlátlan időre engedélyezte, szabad vallásgyakorlással és a birodalom gazdasági életében való akadálytalan részvétellel bővítve.

A kis közösség az 1730-as évek török-Habsburg békekötései után rendkívül gyorsan gyarapodott a Török Birodalomból, a Balkánról, sőt Palesztinából érkező zsidókkal. Mivel az újabb jövevények számszerű fölénye óriási volt, természetesen olvasztották magukba az eredeti, spanyol ajkú szefárd csoportot. A kolónia fejlődése ezzel más irányba fordult, mint a többi európai nagyváros – Amszterdam, London vagy Párizs – szefárd közösségeié. A török uralkodó személyes védelmébe

vette őket, ami a Bécsben több száz évvel korábban kialakult askenázi zsidó hitközségénél nagyobb szabadságot és kedvezményezettséget biztosított a kolóniának. Ennek azonban ára volt: a szefárd közösség a bécsi városfalon belül török zsinagógát épített, és egészen a 19. század legvégéig nem mulasztotta el a szultán tudomására hozni feltétlen tiszteletét és hűségét. Nagyobb török állami ünnepeken, amilyen a szultán fenséges születésnapja is volt, hálaadó imát zengett a bécsi szefárd zsinagóga a muzulmán uralkodóért. A magas protekció eredményeként 1778-ban először fordul elő a modern történelemben, hogy Bécs hivatalosan is elismert egy zsidó hitközséget. A közösség működési elveit az ún. Pontok rögzítette.

Gazdasági, társadalmi és művelődési szempontból egyaránt gyorsan fejlődött a bécsi szefárd hitközség. A birodalmi kereskedelem vezető rétegének részét képezték, vagyonos és művelt polgársággal gyarapították a császárvárost. 1796-ban császári dekrétum engedélyezte számukra az osztrák állampolgárság elnyerését. A 19. század közepétől a háromszáz fős közösséget hét legöregebb s egyben leggazdagabb tagja vezette. A szultáni védnökség ellenére komoly ellenállás kísérte a szefárdok önállóságát, mind az osztrák hatóságok, mind az askenázi hitközség részéről. Állandó beolvasztási kísérletekkel kellett szembenéznük. Mégis, a kolónia virágzó gazdasági és szellemi életet élt. Erős kulturális és szociális befolyása volt a balkáni államokban, az általa gyakorolt gondolat- és szólásszabadság például szolgált más városok szefárd közösségei számára. A balkáni kolóniák igyekeztek átvenni a bécsi hitközség szellemi vitalitását. Bécs a szefárd vallásos könyvkiadás egyik legnagyobb központja lett. Az előjárók ladino nyelvű művek fordításával foglalkoztak, spanyolra fordították a héber Bibliát, és sok más irodalommal együtt kiadták. A 19. század első felében Anton Schmidt nyomdaja élénk kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn a balkáni szefárd közösségekkel, nyomdájából a ladino irodalom számos alkotása került ki. A Monarchia ezt a kulturális főszerepet természetesen a Balkánon gyakorolt befolyásának kiterjesztésére is felhasználta. 1855 és 1923 között összesen 18 ladino sajtótermék jelent meg Bécsben.

Az 1860–1880 között meginduló lassú átalakulás indukálója éppen ez a kivételes gazdasági és szellemi virágzás volt. A hitközség fiatalabb tagjai a felvilágosodás, a civilizáció híveivé szegődtek, elhanyagolták a tradicionális vallási előírásokat, és az askenázi és szefárd közösségek közeledéséről beszéltek. Nyilvános iskolába jártak, amelyet a 80-as években egy bukaresti bankár alapított, a szabadgondolkodás eszményét hirdették. Ezek az évek voltak a bécsi szefárd közösség önállóságának utolsó esztendői: 1890-ben a Monarchia egyetlen hivatalosan elismert zsidó szervezete az askenázi kultúrközség irányító szerve lett. A szefárdok külön tagozatként ebbe olvadtak bele, és bár viszonylagos önállóságot élveztek ezen belül, sőt adómentességet is kaptak, a kolónia saját története ezzel véget ért. 1929-ben riasztó gyorsasággal csökkent a bécsi szefárdok létszáma, sokan ugyanis követték Párizsba áttelepülő rabbijukat. 1938. november 10-én a nácik lerombolták a török zsinagógát, híveit Dachaubá hurcolták. A tragédiát csupán néhányan éltek túl, akik 1945 után visszajöttek, azok csatlakoztak az ugyancsak kiirtott askenázi csoport maradákaéhoz.

Az egyetlen teremben bemutatott könyvek, metszetek, fotók és tárgyak a szefárd zsidóság útjának minden fontosabb állomását dokumentálják. Majmonidesz Misne Tórája, a párizsi könyvtár 13. századból való Biblia-ritkasága, a londoni Arany Haggada és a mi budapesti Akadémiánk kincseként őrzött Kaufmann-Haggada ez alkalommal mind együtt látha-

tó. A tárlókban Észak-Afrikából származó tóramutatók, Eszter Könyve és egy hanukkalámpás Marokkóból, az ankarai tórapajzs és a többi gazdagon díszített rituális tárgy a különböző uralkalmak alatt és körülmények között élő szefárdok tradícióhoz való ragaszkodását tanúsítja. A legizgalmasabb rész a bécsi közösség életét bemutató metszetsorozat, illetve a velük szoros kapcsolatban álló balkáni szefárdokról készült századeleji fotók. A metszetek között, a bécsi hitközség előjárói és büszkeségei mellett, képes tudósítást láthatunk a török-szefárd zsinagóga 1890-es felavatásáról is, amelyen Ferenc József császár és a török nagykövete is jelen volt. A Rhodoszon, Szalonikiben, Szkopjében, Belgrádban készült portrék, a szefárd óvoda csoportképe Bitoljából, a szarajevói vagy dubrovnikai zsidónegyed utcája, a szép zsinagóga Belgrádban igazi archív ritkaságok.

A kiállítás, a bécsi szefárdok életvitele mellett, jól illusztrálja a balkáni kapcsolatok kultúrközvetítő szerepét is. Ma, amikor a volt Jugoszlávia szinte valamennyi népcsoportja állandó veszélyben él, amikor Szarajevó teljes zsidó lakosságának elszállításáról kapunk híreket, különleges értéket kap az eltűnt kelet-európai szefárd zsidóság múltjára való emlékezés. A kiállítás anyagválogatásával burkoltan erre is felhívja a figyelmünket.

(A kiállítás Bécsben, a Zsidó Múzeumban október 31-ig megtekinthető.)

A BÉCSI SZEFARD ZSINAGÓGA

KONSTANTINÁPOLYI ZSIDÓK